

“HAYRAT UL-ABROR”DA AYOLLAR OBRAZI

Matluba Jabborova,

Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15206912>

Annotatsiya: Maqolada Alisher Navoiy ijodida ayollar obrazi turli talqinda – ona, sevimli yor, mehribon qiz siymosida tasvirlanishiga e'tibor qaratilgan. Hazrat Alisher Navoiyning “Hayrat ul-abror” dostonida ayollar obrazi tahlil etilgan. Mavzuga oid tadqiqot ishlari o'rganilib, umumiy xulosalar chiqarilgan.

Kalit so'zlar: “Hayrat ul-abror” dostoni, ayollar obrazi, badiiy vazifa, tasvirlash mahorati, hadis, an'anaviy obraz.

O'zbek mumtoz adabiyotida xotin-qizlar tasviri o'ziga xos o'ringa ega. Badiiy adabiyotda ayollarning malohati, jozibasi, noz-karashmasi ijodkorlarning betakror tasvir o'xshatishlari uchun asosiy ilhom manbayi bo'lib kelgan. Ayollarning sevgisi, o'jizaligi, makkoraligi va bir qator fazilatlarini, shuningdek, jamiyatdagi o'rni – ona, opa-singil, yor, do'st sifatidagi qiyofasi badiiy asarlarda mahorat bilan tasvirlanadi. Lirik yoki nasrda bo'lsin, xotin-qizlar obrazini tadqiq etish; obrazga xos xususiyatlarni ochiq qilish orqali asar mazmunini tushunish, muallifning badiiy niyatini anglash va badiiy mahoratini baholash mumkin.

Alisher Navoiy ijodida ayollar obrazi alohida tadqiqotni talab etuvchi jarayon. Chunonchi, bu borada mavjud tadqiqotlar ham diqqatga sazovor. N.Jabborov “Ona obrazining poetik suvrati” maqolasida[2; 158-164.] Navoiy asarlarida ona obraziga to'xtaladi; obraz bilan bog'liq ma'lumotlarni “omma hayotida ona obrazi” va “xoslar – podshohlar va avliyolar taqdirida onaning o'rni” tarzida tasniflaydi. Va hazrat Navoiy asarlarida ona siymosi tasviri, onaning haqqi, unga hurmat bajo keltirish, ona siymosi ulug'langan, madh etilgan misralar asosida tahlil etadi. Natijada, olim “Umuman, hazrat Alisher Navoiy mo'tabar siymo – ona obrazi vasfida betakror badiiyat namunalarini yaratdi... Bu boradagi izlanishlarni muttasil davom ettirish adabiyotshunosligimiz, navoiyshunosligimiz oldidagi dolzarb vazifalardandir”, degan xulosaga keladi.

I.Adizovanning “Tafakkur mash'allari” maqolasida hazrat Navoiyning “Nasoyim ul-muhabbat” asaridagi orifa ayollar mavzusida so'z boradi. Maqolada Islom olamida xotin-qizlarning o'rni masalasiga alohida e'tibor qaratgan Annamariye Shimmel xonimning “Jonon mening jonimda” kitobidagi so'fiya ayollar va “Nasoyim ul-muhabbat”da madh etilgan 35ta ayol haqidagi ma'lumotlarning mushtarak va farqli

jihatlari yoritiladi. “Orifa va so‘fiy ayol maqomi berilgan mazkur muhtarama zotlar faoliyati va taqdirini chuqur o‘rganish, bizni Sharq ayoli tafakkur teranligidan bahramand etadi”[3; 58-62.], degan xulosaga keladi.

Burobiya Rajabova mumtoz adabiyotda ayollar mavzusiga doir talaygina maqolalar e‘lon qilgan. Uning “Attor va Navoiy talqinida Robiyai Adaviya siymosi”[4; 99-104.] maqolasida so‘fiya ayol Robiyai Adaviya haqidagi ma‘lumotlar ochiqdangan. Olima “Navoiy talqinidagi Robiyai Adaviya obrazi va u haqidagi ma‘lumotlar Fariduddin Attorning “Tazkirat ul-avliyo”sidagi Robiyai Adaviyasiga monand, degan xulosaga keladi. Olimaning “Ko‘rki, ne gullar ochar anjomi adl...”[5; 19-26.] maqolasida “Hayrat ul-abror”dagi tilla kampir haqida so‘z boradi. Alisher Navoiy davlat boshqaruvida adolatning ustivor bo‘lishi, qonun oldida shoh ham gado ham teng ekanligi, hatto, ayollar ham o‘z qonuniy haqqini talab etishi kerakligini “Zoli zar” misolida ochib berilgan. B.Rajabova hikoyani tahlil etishda shu jihatlarga e‘tibor qaratgan.

Darhaqiqat, Alisher Navoiy ijodida ayollar obrazi – betakror tasvirlar orqali ularning portreti, ruhiyati, xislat-u fazilatlarini tarannum etiladi; xotin-qizlar muallif g‘oyasini yuzaga chiqarish va voqealar rivojini yo‘naltirishda muhim o‘ringa ega. Alisher Navoiyning “Hayrat ul-abror” dostonida juda ko‘p va turli xarakterdagi xilma-xil obrazlar mavjud. Dostondagi ayollar timsoli asosiy obraz sifatida keltirilmagan, biroq voqealar rivojida – masalalarning yechimida ayollar obrazidan maqsadli foydalanilgan. “Hayrat ul-abror”da ayollar obrazini quyidagicha tasniflash mumkin:

- 1) 2-maqolat hikoyati: Chin e‘tiqodli ayol – Robiya Adaviya obrazi;
- 2) 3-maqolat hikoyati: Adolatparvar ona – tilla kampir obrazi;
- 3) 8-maqolat hikoyati: Sadoqatli yor – Vafoli yor obrazi;
- 4) 17-maqolat hikoyati: Sevimli qiz – Zaynulobidinning qizi obrazi.

Dostonning 2-maqolati Islom bobida. Hazrat Navoiy Islomning 5-sharti haqida yoza turib, Haj amalini bajarish uchun yo‘lga tushgan ikki toifa odamlar ta‘rifini keltiradi: Birinchisi, boy kishilar – undagi boylik va amal barcha mushkilotlarni yengillashtiradi. Bunday kishilarga yaxshi hamroh bo‘lsa kifoya, Haj ziyoratini bajarib qaytaverishadi. Ikkinchisi, faqirlikni boylik, deb biluvchilardir. Ular moddiylik bilan emas, chin e‘tiqodi tufayli, buyuk maqomga yetishadi.

Foniy o‘lub kimki niyoz ayladi,

Tengri ani koshifi roz ayladi[1; 142].

**“O‘ZBEK FILOLOGIYASI:
MUAMMO VA YECHIMLAR”
mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani**

Hikoyatda muallif “kim chin qalbdan istasa, Allohdan yolborib so‘rasa, Alloh uni niyatiga yetkazadi”, degan g‘oyani ilgari suradi. Hatto moddiy va jismoniy to‘siqlar bo‘lsa ham. Hazrat Navoiy fikrlarini dalillash uchun “Ibrohim Adham va Robiyai Adaviya” hikoyatini keltiradi. Ibrohim Adham Ka’ba ziyoratiga 14 yil deganda, har qadamida 2 rakatdan namoz o‘qib, riyozat chekib boradi. Borsaki, Ka’ba Robiyai Adaviyani ziyorat qilgani ketgan.

*Dedi Birohimki: “Ey pokrav,
Balki malak xaylidek aflok rav.
Nedin ekin buki manga yetti ranj,
Men chekibon ranju sanga bo‘ldi ganj?”
Robia dedi anga: “Ogoh bo‘l,
Kim necha yil bodiyada borcha yo‘l.
Bo‘ldi ishing arzi namoz aylamak,
Sheva manga arzi niyoz aylamak.
Sanga samar berdi namoz-u riyo,
Bizga bu bar berdi niyoz-u fano.” [1; 144]*

Alisher Navoiy Robiyai Adaviyadek ham jisman zaifa, ham mol-dunyosiz bir faqira misolida “e’tiqodli inson riyosiz ishonchi tufayli ham orzusiga, ham buyuk maqomga erishadi” degan fikrlarni dalillaydi.

27-bobda Shoh G‘oziy va kampir haqidagi hikoyatda farzand dog‘ida kuygan ona siymosi o‘ta jonli tasvirlanadi. Shoh G‘oziydan adolat talab qilib kelgan ona, o‘z ahvolini quyidagicha bayon etadi:

*Zol dedikim: “Qazoq erkanda shoh,
Tig‘ chekibkim, chekar erdi sipoh.*

*Bor edi men tulg‘a jigargo‘shaye,
Bal jigarim mazraidin xo‘shaye.*

*Bog‘im aro sarvi sihisheva ul,
Balki quruq naxlim aro meva ul.*

*Shoh qilichi jigarim qildi chok,
Ul jigarim porasin etti halok.*

Tig‘ ila yorib jigarim yonini,

Yerga oqizdi jigarim qonini”. [1; 144]

Ta’sirli misralarni o‘qigan o‘quvchi ko‘z oldida yagona farzandidan ayrilgan onaning g‘amnok qiyofasi bor iztirobi bilan namoyon bo‘ladi. Qozining “adolat talabiga ko‘ra, xunni yo joni bilan, yo puli bilan to‘lash mumkin”, degan qaroriga so‘zsiz bo‘ysungan shoh jonini ham berishga tayyorligini aytadi. Biroq kampir kutilmaganda shohdan bunday qarorni eshitib, qilgan ishiga afsuslanadi:

*Tig‘ni ul adl ila insof tund,
Zoli hazin tishlaridek qildi kund.*

*Tushti ayog‘iga bo‘lub uzrxoh,
Dediki: “Ey xisravi anjumsipoh,*

*Gar yigitim qildi fido jon sanga,
Men qari joni dog‘i qurbon sanga.*

*Mendin agar bo‘ldi ayon iztirob,
Lutf ila afv etki, men o‘ldum xarob.” [1; 156]*

Hazrat Navoiy bu hikoyat zamirida farzand dog‘idagi alamzada ona va podshohning bemisl adolatidan nafaqat farzandi, o‘zini ham jonini fido qilishga tayyor ayol qiyofasini parallel ko‘rsatish orqali adolatning kuchi naqadar buyuk ekanligini dalillaydi.

Dostonning 37-bobida ikki sevishgan yor haqida hikoyat keltiriladi. Amir Temur zamonida Hindistonda dinsiz xalqqa qatliyom e‘lon qilinadi. Shunda ikki sevishgan bir-biriga vafo ko‘rsatib, butun xalqini qatliyomdan qutqaradi. Ushbu hikoyatda garchand ayol obrazi yaqqol namoyon bo‘lmasa-da, muallif vafoni madh etish barobarida vafo ikki tomondan bo‘lishi, ayollar ham o‘z navbatida juftiga vafo ko‘rsatishi lozimligini uqtiradi:

*Aylasalar ikki tarafdin vafo,
Yetgay alar jonig‘a oncha safo.*

*Kim sifati sig‘mag‘ay avroq aro,
Demayin avroqki, ofoq aro. [1; 214]*

Dostonning 17-maqolatda yigitlik bahori, yoshlikning g‘animatligi va yoshlikda ibodatga ulgurib qolish haqida bayon etiladi. Maqolatga “Imomi ma’sum Zaynulobidinning sag‘irai ma’sumasining kabirush-shon kalomi, agarchi ul

**“O‘ZBEK FILOLOGIYASI:
MUAMMO VA YECHIMLAR”
mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani**

sag‘iradin ma’sum erdi” deb nomlanuvchi hikoyati keltiriladi. Hikoyatda payg‘ambarimiz Muhammad s.a.v.ning nabirasi Ali ibn Husayn va uning olti yoshli qizi bilan suhbat berilgan.

Ali ibn Husayn Muhammad s.a.v.ning qizlari Fotima r.a. va Ali r.a.ning farzandi Husaynning o‘g‘lidir. Hazrat Navoiy dostonida Ali ibn Husaynni shunday ta’riflaydi:

*Ulki falakka surub erdi kumayt,
Mash’alai anjumani ahli bayt.*

*Xatmi nubuvvatqa bo‘lib nuri ayn,
Sham’i valoyat, Ali binni Husayn.*

*Baski ibodotidin arbobi din
Otini aytib Zaynulobidin[1; 325].*

Ali ibn Husayn 4-imom sifatida mashhur bo‘lgan, u ko‘p vaqtini toat-ibodatda o‘tkazgan, va shu sababdan Zaynulobidin, ya’ni “ibodat qiluvchilarning bezagi, ziynati” degan unvon berilgan. Ali ibn Husaynning namozdan so‘ng o‘qiladigan duolar jamlangan “As-Sahifa as-Sajjodiya” nomli kitob qoldirgani ma’lum.

Dostondagi hikoyatga ko‘ra, bir kuni Zaynulobidin beshikdagi kichik o‘g‘liga mehr berib, uni erkalab o‘tirganini ko‘rgan olti yoshli qizi yig‘lab oh tortadi. Otasi unga ukasining kichik va zaif bo‘lganligi bois unga mehr ko‘rsatayotganini, bundan xafa bo‘lish, rashk qilish kerak emasligini tushuntiradi. Qizcha bu so‘zlarni eshitib, ko‘proq xafa bo‘ladi. Ma’suma qiz otasiga tanbehona ohangda,

*Bir kun eshittimki, takallum aro,
Borur erdi og‘zinga bu mojaro.
Kim manga mahbub haq o‘ldiyu bas,
G‘ayr sori maylg‘a qilmon havas.
G‘ayrni ko‘rdumki, sevarsen bu dam,
Qildi ichimni mutag‘ayyir bu g‘am[1; 326].*

Ali ibn Husayn begunoh qizining tilidan aytilayotgan so‘zlarni hayrat bilan tinglaydi.

*Sajda nechuk bo‘lg‘ay aning boshig‘a,
Kim topinur Haq bila but qoshig‘a.*

*Bo‘lsa samad birla sanam jilvasoz,
Qiblada bo‘lg‘aymu ravo ul namoz. [1; 327]*

“Faqat Allohni sevaman, degan va’dani unutib, mehrini ikkiga bo‘lgan” ota bu gaplardan hayratga tushadi va ko‘zidan yoshini tiya olmaydi. Tavba qilib, “Allohgga shukr qilishni vojib deb bilib, qizining boshini o‘pib, yaxshi niyatlar bildirdi.” (327-b.) Hazrat Navoiy bir ma’suma qizning otasiga demishlari orqali har bandaning muhabbati faqat Alloh uchun, umri esa Alloh buyurgan amallarni bajarib, doimo ibodatda o‘tishi uchun ekanligini uqtiradi. Hikoyatdan insonni ibodatdan chalg‘ituvchi, umr bahorini behuda (ibodatsiz, dunyo lazzatiga berilib) o‘tib ketishiga sabab bo‘luvchi omillar qatori farzandni ham sanaydi. Zero, hadisda ham shunday keltiriladi: “Ollloh taoloning qavli: “Innamo amvolukum va avlodukum fitnatun!”. Oyatning mazmuni: Darhaqiqat, mol-dunyongiz birlan farzandlaringiz fitnadir”[6; 139]. Har bir kishi uchun farzandi jondan aziz, biroq farzand Alloh-u Taolodan berilgan omonat-ne’mat. Navoiy hazratlari ushbu hikoyat orqali omonatga mehr qo‘yib – unga oshiq bo‘lib, omonat egasini yoddan chiqarmaslik kerakligini uqtiradi.

Xulosa qilib aytganda, “Hayrat ul-abror” dostonida turli yoshdagi, turli holatdagi xotin-qizlar obrazi tasvirlangan. Robiya Adaviya – chin e’tiqodli ayol timsoli, tilla kampir adolatparvar ona, sadoqatli yor – vafo timsoli, Zaynulobidinning qizi esa haqiqiy ishq sohibasi safatida talqin etiladi. Navoiy ayollarga xos jisman zaifalik, jabrdiydalik, yuksak e’tiqod, o‘ta mehribonlik, onalik sifatleri va sadoqatlilik xislatlerini mohirona ifodalab, voqealarning tub burilishi va hikoyatlar g‘oyasini hayotiy tasvirlashga erishadi. Muallif maqolatda berilgan nazariy fikrlarini hikoyatlardagi qahramonlarning portreti, nutqi, ruhiyati, harakatlari orqali dalillagan. Jumladan, ayollar obraziga ham shunday badiiy vazifa yuklagan. Demak, dostonida har bir ayol-qiz obrazi maqsadli yaratilgan.

Adabiyotlar:

1. Alisher Navoiy. Xamsa. Hayrat-ul abror. – T.: Tamaddun, 2021.
2. Jabborov N. Maoniy ahlining sohibqironi. – T.: Adabiyot, 2021.
3. Adizova I. Tafakkur mash’allari// Sharq yulduzi jurnali. 2023-yil, 10-son. 58-62-betlar.
4. Rajabova B. Attor va Navoiy talqinida Robiya Adaviya siymosi / “Alisher Navoiy va XXI asr”, 2024-yil №9. 99-104-betlar.
5. Rajabova B. Qalb va qadriyat. To‘plam. – T.: Fan, 2002.
6. Abu Abdulloh Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriy. Al-jomi’ as-sahih. 4-jild. – T.: Qomuslar, 1992.
7. Djabborova Matluba Rustamovna. (2023). MODERN APPROACHES TO STUDYING EPICS. INTERNATIONAL BULLETIN OF APPLIED SCIENCE AND TECHNOLOGY, 3(6), 817–819. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8050365>